

arbeidsmarkt verving en als dank na de oorlog algemeen kiesrecht kreeg. Dit gaat voor België niet op: de vrouwen werden naar huis gestuurd en kregen slechts een beperkt kiesrecht. Uit deze studie blijkt ook, dat het traditionele beeld van de passieve vrouw in de oorlog aanzienlijk moet worden bijgesteld. Tegelijk geeft het inzicht in het dagelijks leven achter het front. Het is een goed geschreven op uitgebreid bronnen- en literatuuronderzoek gebaseerd overzichtswerk, dat een lacune in de 'mannengeschiedenis' opvult. Maar het waren vast niet alleen vrouwen, die verzetsactiviteiten pleegden. Een vergelijking tussen het aantal mannen en vrouwen in het verzet zou tot een beter begrip van de relatieve omvang van het vrouwenverzet en van de totale omvang van de Belgische weerstand tegen de Duitsers hebben geleid.

Jammer zijn de vele typfouten, op het irritante af. De afgedrukte foto's zijn van een matige kwaliteit. Van bepaalde vrouwen die wel uitgebreid worden beschreven, is geen foto opgenomen, zoals van Louise de Bettignies. Het boek bevat een lijst van veroordeelde vrouwen, een korte samenvatting in het Frans, Duits en Engels, wel een persoonsregister, maar helaas geen zakenregister; toch een *must* voor ieder overzichtswerk.

J. Th. Rijper

P. Micheels, *Muziek in de schaduw van het Derde Rijk. De Nederlandse symfonie-orkesten 1933-1945* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993; Zutphen: Walburg pers, 1993, 494 blz., f49,50,-, ISBN 90 6011 861 8).

In dit proefschrift is het functioneren van de symfonieorkesten in het Nederlandse klassieke muziekleven in de oorlogsjaren zeer gedetailleerd beschreven. In de jaren dertig waren diverse orkesten met opheffing bedreigd en waren alle gehavend door opeenvolgende bezuinigingen. Vanaf het begin van de bezetting moeten de ervaringen die musici en directies opdeden verbijsterend zijn geweest: de behoefte aan muziek werd zeer groot, de toeloop naar de concerten was overweldigend. Daarnaast realiseerde de NSBer Jan Goverts in zijn functie van leider van de afdeling muziek van het departement van volksvoorlichting en kunsten in korte tijd een financieel fundament voor de orkesten met de daarbij horende rechtspositie voor de musici, waar niemand vóór de oorlog van had durven dromen. De 'arisering' van de orkesten en de controle op de te spelen muziek vormde de gitzwarte keerzijde van deze ontwikkelingen. Daar kwam ook nog de aandrang bij om op te treden voor propaganda-bijeenkomsten van Duitse en collaborerende instellingen.

Het boek opent met een schets van de orkesten in de jaren dertig; een hoofdstuk is gewijd aan het muziekleven in Nazi-Duitsland en de reacties daarop in Nederland. Op grond van affaires als die rond Richard Strauss en Wilhelm Furtwängler kon iedereen een vrij duidelijk beeld hebben van wat in een fascistische dictatuur van de muziekwereld werd verwacht. De lauwe reacties op het ontslag en de verbanning van zoveel joodse musici maken achteraf een zeer pijnlijke indruk. Rond de Duitse inval wordt aandacht besteed aan het dubbelzinnige gedrag van Willem Mengelberg en de pogingen tot organisatie van het Nederlandse muziekleven te komen om een cultuurkamernaar Duits model vóórte zijn. Een hoofdstuk is gewijd aan de geschiedenis van het ontslag van de joodse orkestleden en aan het Joodsch symphonie orkest, dat tot juli 1942 vijftientig concerten gaf in de Hollandsche schouwburg. Na het laatste concert kwamen vandaar de deportaties op gang. Bij de beschrijving van organisatorische aspecten van de bemoeienis van de 'foute' overheid met het muziekleven valt het geschutter bij het oprichten van het muziekgilde als muziekafdeling van de cultuurkamer op. Het bleef een zeer ineffectieve

organisatie. De revue van manoeuvres waarmee de orkestbesturen zich probeerden te onttrekken aan de verplichting voor Duitse strijdkrachten en dergelijke te spelen of mee te werken aan culturele manifestatie van de NSB en propaganda-avonden van de winterhulp zou bijna komisch zijn, als het niet zo'n grimmige geschiedenis was. Alle orkesten kwamen in zeer compromitterende toestanden op het podium terecht. De laatste drie hoofdstukken zijn aan de bevrijding en de daaropvolgende zuiveringen gewijd. Ook al geen verheffend schouwspel. De grondslagen voor de ereraden waren onduidelijk en veranderden in de jaren na 1945; het militair gezag bemoeide zich op onverwachte momenten met de procedures. Publiek en pers hadden in veel gevallen al een oordeel geveld waar geen afwijking van getolereerd werd.

Dit alles is zeer gedetailleerd en bijna onderkoeld neutraal beschreven, waardoor het boek als documentatie van een triest hoofdstuk in de geschiedschrijving van de tweede wereldoorlog grote waarde heeft. De schrijfster lijkt zich bij de beschrijving van het gedrag van de dirigenten en musici te hebben willen onttrekken aan de ban van goed en fout. Maar de symbolische betekenis van de podiumkunsten maakt dat ook een historische studie onvermijdelijk een morele lading krijgt, omdat er juist naar hen zo nauwlettend gekeken werd. Het algemeen als zo weerzinwekkend ervaren gedrag van de immens populaire Willem Mengelberg wordt hier alleen maar helder geïnventariseerd. De dilemma's waarvoor de musici gesteld werden, spelen of niet, staan de lezer op beklemmend duidelijke wijze voor ogen. Dat de emoties over de zuiveringen na 1945 hoog opliepen wordt zeer begrijpelijk, gezien het volstrekt chaotische en in hoge mate inconsequente karakter ervan. De afweging waar de grenzen van het toelaatbare lagen zou daarna een relevante en in ieder geval fascinerende historische exercitie zijn geweest. De auteur geeft zich daaraan niet over en verlaat nergens een objectiverend taalgebruik, waarbij de gevolgtrekkingen aan de lezer worden overgelaten. Hoewel dit beschouwd wordt als in strijd met de wetenschappelijke code zou het proza in dit boek opgeknapt zijn als de schrijfster wèl eens een enkele maal haar oordeel geëxpliciteerd had.

H. Q. Röling

D. Martin, 1940. *België, een maatschappij in crisis en oorlog. Belgique, une société en crise, un pays en guerre. Acta van het colloquium gehouden te Brussel van 22 tot 26 oktober 1990. Actes du colloque tenu à Bruxelles du 22 au 26 octobre 1990* (Brussel: Navorsings- en studiecencentrum voor de geschiedenis van de tweede wereldoorlog, 1993, 558 blz., ISBN 2 9600043 0 2).

De pendant van het RIOD in België, het Navorsingscentrum in Brussel, is in Nederland nog te weinig bekenden dat is jammer. Overhel centrum is iets te lezen in de inleiding van deze bundel (maar ook in het zesde (1995) *Jaarboek van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie*).

Een colloquium van een kleine week, onderverdeeld in vier hoofdthema's met meer dan dertig bijdragen, een kort overzicht van de discussies en eindigend met een ronde tafel-gesprek. De vijftigste verjaardag van de Duitse inval in west-Europa was de aanleiding voor dit colloquium en één van de rode draden was de ook in Nederland niet onbekende vraagstelling of er na de oorlog nu sprake was van herstel of van vernieuwing, het continuïteitsvraagstuk. Het eerste gedeelte behandelt de positie van België in internationale context. Het hele Interbellum komt aan bod en daarbinnen is de Frans-Belgische relatie wel de belangrijkste. Sinds 1920 verdragsmatig aan elkaar gebonden, totdat in oktober 1936 België de neutraliteit omarmt. Opvallend is de grote rol die het Belgische hof speelt in het bepalen en vooral in het herdefiniëren van de